

https://hvg.hu/kultura/201808_heltai_jeno_mentesitese_alpму_naploban_petofi_astroman_egy_fanyar_magyar

Murányi Gábor

2018. március. 11. 17:00 Kult

"Az irodalmat zsidótlanító rendeletről csak az én nevem maradt ki, remélem, tévedésből"

Abszurdabbnál abszurdabb történetek, drámaibbnál drámaibb helyzetek, mellbevágó megállapítások tobzódnak a nemrég megjelent Négy fal között című naplóban, amelyet 1944-ben vetett papírra a „legmagyarabb” daljáték írója, a zsidóvá „törvényesített” Heltai Jenő.

„A János vitéz verseihez előkelő strómant találtak számomra Petőfi személyében” – ironizált naplójában Heltai Jenő, amikor 1944. április 9-én a rádió ismét leadta Kacsóh Pongrác háromfelvonásos daljátékát. Két nappal korábban a sztoikus Heltai, amikor értesült arról, hogy zsidók nem birtokolhatnak rádiókészüléket, azt jegyezte fel: „Nagyon mulatságos, hogy versszövegeimet éneklük a rádióban, de nekem nem szabad hallgatnom.” Az 1904-es bemutatója óta töretlen népszerűségű „legmagyarabb” színmű **ugyan valóban Petőfi Sándor elbeszélő költeményének cselekményére épült, a szabadságharc poétájának azonban más köze nemigen volt a darabhoz. Slágerbetéteinek versezete – köztük Kukorica Jancsi Én, a pásztorok királya kezdetű belépője vagy a legnevezetesebb fohász, a Kék tó, tiszta tó – mind Heltaitól való.** Egyebek között ezeknek a daloknak a sugárzásával töltötték ki a műsorszórás óvatos vezetői a politikailag kritikus órákat, például a Horthy Miklós proklamációja és a Szálasi-puccs bejelentése közötti időt.

A Horthy-korszak egyik ünnepezt szerzője, Heltai az 1930-as évek végén egy lap azon körkérdésére, hogy hol és mikor szeretne élni, azt a választ adta: „Itt és most – ha lehetne.” Akkor aligha gondolta, hogy frivol bonmot-ja néhány év múltán sorsa legéletbevágóbb dilemmájává lép elő. Az író 73 esztendő, amikor 1944. március 19-én, a német megszállás napján naplóírásba kezd. A tollat inkább a tehetetlen tétlenség adja a kezébe, mintsem a történelmi időt felismerő tudósítói elhivatottság. Több mint egy éven át vezetett – önmaga által utóbb „felületes följegyzések gyűjteményének” titulált –, hatszáz oldalas krónikája a múlt év végén jelent csak meg. Egyik első kritikusa, a **remekművek felismerésére fogékony Spiró György „kivételes tüneménynek”**, a XX. századi magyar irodalom olyan alapművének aposztrofálta, melynél izgalmasabbat, megrázóbbat, pontosabbat – és egyben nevetésre fakasztót – hosszú évek óta nem olvasott. A mű páratlanságát abban látja, hogy az üzleti és

politikai életben is pallérozódott Heltai a szociológus szemléletével, a pszichiáter bölcsességével és az író fanyar szkepticizmusával rögzítette a vele és az országgal történeteket.

A memoárként is felfogható napló magyarságára büszke írója, soraiból kitetszően, dacos elszántsággal fogadja személyének zsidósítását. Április 22-én például ezt jegyzi föl: „Az irodalmat zsidótlanító rendeletből csak az én nevem maradt ki, remélem, tévedésből. Rettenetesen szégyellném magamat, ha nekem megkegyelmeznének.” A „tévedést” a második listán, Heltai meglepedésére, korigálták, **s a budai, Bimbó úti lakásából** jószerével ki sem mozduló író május végén sem a minden napra jutó újabb jogfosztó rendeleteken háborodik fel; alkotói, emberi önérzetét őrizve veti papírra: „Örülök, hogy zsidó vagyok, és nem nyithatom ki a szájamat, mert ha keresztény volnék, belepusztulnék abba a szégyenbe, amit örök bélyegül hordanom kellene.” A megállás nélkül szivarozó író a „zsidók számára esedékes dohányrendeletet” is úgy kommentálja, hogy „akkor talán végre sikerül leszoknom a szivarozásról, ha közben le nem szoktatnak az életről”.

Heltai persze nem naiv. Bejegyzéseiből egyértelműen kiviláglik, tisztában van a rá is leselkedő halálos veszéllyel, azzal, hogy csillagos házba, majd gettóba költöztetik, s onnan deportálhatják. Látogatói – köztük a bátor s jó kapcsolatokkal rendelkező Bajor Gizi színésznő – nemcsak pontos információkkal látják el, de folyvást győzködik is őt, hogy éljen a törvény adta lehetőségével, s kérjen kormányzói mentesítést a zsidórendeletek hatálya alól. Erre azt követően sem hajlandó, hogy június második felében – lakásából kiebrudalva – sokadmagával egy Keleti Károly utcai csillagos házba zsuppolják.

„Összeesküvést szöttek ellenem” – háborog Heltai 1944. július 23-án, amikor megtudja, hogy (akkor még kereszténynek számító) János fia az ő nevében kérelmet nyújtott be a Kultuszminisztériumhoz. „Az utolsó pillanatban szerencsére kiderült – teszi hozzá –, hogy mentesítésemet csak úgy kaphatom meg, ha én magam kegyelmi kérvénnyel fordulok miatta a kormányzóhoz. Ezt nem tudom megtenni. Levelet írtam Mester Miklós államtitkárnak, aki nagy jóindulattal fáradozott ebben az ügyben.”

A szóban forgó levél megrendítő dokumentum, olyan palackposta-üzenet, amelynek jelentőségével Heltai is tisztában lehetett, különben aligha csiszolgatta volna napokon keresztül a fogalmazványát. A harmadik változat végére július 27-én tett pontot, s annak ellenére elküldte, hogy „Jancsi” fia közölte vele, Mester államtitkár kérvény nélkül is felvette a listára, így „a mentesítést menthetetlenül megkapom”. **Az apjáért apja ellenében is küzdő Heltai János egy lényeges ponton valószínűleg csúsztatott: Mester Miklós hat évvel ezelőtt közzétett, ugyancsak forrásértékű memoárjában**

ugyanis azt állította, hogy a bürokratikus okok miatt szükséges kérvényre Heltai fia az ő biztatására hamisította rá az író nevét.

Eredetileg Heltai Jenő nem a nyilvánosságnak szánta naplójegyzeteit, **de néhány évvel később**, 1949–1950 körül felmerült a napló részleges publikálásának lehetősége vagy legalábbis szándéka. Ezt bizonyítja, hogy a kézírásos feljegyzésekből született gépiratnak az író adta a Négy fal között címet, s hogy Magánügy címmel rövid bevezetőt is kanyarított a „tizenkét hónap keserű gyümölcse” elé. A tervezett kiadásból azonban semmi nem lett, a Rákosi-diktatúra idején még az (ön)cenzúrázott publikálás is ábrándnak bizonyult. Hét évtizeddel később, a valószínűsíthetően kényszerű írói húzásokat felülbírálván, a napló teljes szövegét adta közre a kéziratot sajtó alá rendező Tamás Zsuzsanna, aki nem érte meg a kötet megjelenését, az előtte való hetekben hunyt el.

Így arról az igen figyelemreméltó adalékról sem értesülhetett, amit Katona Ferenc levéltáros fedezett fel. A Debrecenben szerkesztett Tiszántúli Népszava 1945. március 14-ei számának Budapesti hírek rovatában ugyanis ez olvasható: „Rövidesen kiadásra kerül Heltai Jenő naplója, melyben a nagy író az elmúlt tíz hónap személyes tapasztalatait és eseményeit örökíti meg.” Ennek ismeretében nem zárható ki, hogy a most megjelent kötet függelékében közölt néhány oldalas, Heltai tintás javításait is tartalmazó, **„erősen szerkesztett” és érzékelhető türelmetlenséggel félbehagyott, az 1940-es évek végére datált, csonka naplósűrítőmény valójában fél évtizeddel korábbi.**

„Amilyen nagy könnyebbség és elégtétel volna az, hogy kiemelnek a sok százezer főnyi zsidó vagy megkeresztelkedett tömegből, olyan elképzelhetetlen számomra, hogy bármiféle kivételezést vagy kedvezést kérjek, még akkor is, amikor ebben a megtisztelő formában esetleg meg is kaphatom. Sohase kértem se előnyt, se jutalmat, érdemekkel hivalkodni nem tudok, és egy hosszú élet alkonyán megváltozni többé nem tudok. Még akkor sem, ha azok, akik szeretnek és féltenek, szenvednek is emiatt” – indokolta önsorsrontással felérő döntését Heltai a korábban antiszemita megnyilvánulásairól ismert, ám 1944 tavaszán radikális fordulattal az embermentés élére álló államtitkárnak. **Akitől az író a „kéretlen” mentesítést augusztusban már elfogadta, és szeptemberben „hálaadó tisztelgésre” fel is kereste hivatalában a jóttevőjét.**

Öntudatosságának és **élni akarásának ellentmondásosságát** leghívebben Heltai őszi bejegyzései tükrözik. Miközben nagyképűnek, pózosnak, patetikusnak nevezi júliusi sorait, kivételezettségét megalázónak érzi, és lelkiismeret-furdalás gyötri miatta. „Rettenetes számomra, amikor mentesítemhez úgy gratulálnak, mint valami

kitüntetéshez, holott ezzel csak feleannyi jogot kapok az élethez, mint egy utcaseprő, aki korlátlanul gyűjthet vagyont, és korlátlan szerelmi életet élhet. Igaz, hogy én mind a kettőről elkéstem már, de a jog a fontos, nem pedig az, hogy éljünk vele.”

Horthy Miklós kormányzó kétbalkezes kiugrási kísérlete, majd a Szálasi-kormány legitimálása után a mentesített Heltai – mint írja – életében először „rendeletszegő” lett, s megkezdte „bűnöző” életét, vagyis a bujkálást. Menedéket többször is Slachta Margit rendházában talált, s október 27-én családi tragédiaként élte meg, hogy „**a magyarok rákényszerítettek arra, hogy svéd állampolgárságért folyamodjak**”. Megmenekülése – ahogy minden túlélőé – csodák sorozatának köszönhető. A világra mindig nyitott szemű Heltai november végén rémülten konstatálja, hogy „az ember gondolatai mind szűkebb körre szorulnak össze, csak magával foglalkozik, ha egy jobb falatot eszik, vagy ágyba fekhét, rózsaszínűnek látja a világot”. S egy idő után már nem is csodálkozik, csak szorgosan feljegyzí naplójába az unalomig ismétlődő eseményt: „A rádióban ma is énekelték a János vitéz dalait.”